

תינוק שנשבה

המושג והשלכותיו ההלכתיות

מקובל כיום להגדיר את מי שאינו שומר תורה ומצוות: 'תינוק שנשבה'. הנחת היסוד היא שאם לא נגדיר אנשים אלו כך, לא נותר לנו אלא להגדירם 'רשעים', ולמושג 'רשע' יש כידוע השלכות משמעותיות ביותר ביחס העקרוני ובהתנהגות היומיומית. האם היה ניתן להגדירם בהגדרה אחרת, כגון 'שוגגים', ולהגיע לאותן מסקנות? במאמר זה אנסה לעמוד על משמעות המושג ועל הצורך להשתמש בו¹.

א. אומר מותר

אביי ורבה נחלקו בדין 'אומר מותר', כלומר אדם שחושב שפעולה מותרת ונמצא בסופו של דבר שהיא אסורה:

ת"ר 'בשגגה' - פרט למזיד. 'בבלי דעת' - פרט למתכוון. מזיד? פשיטא בר קטלא הוא! אמר רבא: אימא פרט לאומר מותר. א"ל אביי: אי אומר מותר - אנוס הוא! אמר ליה: שאני אומר האומר מותר **קרוב למזיד הוא**.

(מכות ז, ב)

כלומר, לדעת אביי אומר מותר הוא כאנוס, כיון שחשב שפעולה זו מותרת, ולדעת רבא אומר מותר קרוב למזיד (טעמו של רבא יבואר בהמשך).

1. בשנים האחרונות יש ביקורת בקרב מקצת אנשי רוח חילוניים על השימוש במושג זה, שלטענתם מעליב אותם בגלל התואר 'תינוק', שיש בו זלזול והתנשאות. לא אכנס במסגרת זו לדיון מפורט. אדגיש רק שכוונת מאמר זה אינה בשום אופן לנסות ולענות על טענות אלה ודומיהן, אלא לדון בהלכה כפי שהיא, בלי שום צורך להתנצל. [הערת העורך: ראה מאמרו של הרב א' אבינר ביצ'הרי' ג' עמ' 170 ואילך].

נפקא מינה ביניהם בדיני נפשות: גר תושב שסבר שהוא זורק אבן על בהמה (שהוא גם כן "אומר מותר", לא מצד הדין אלא מצד ההיתר המעשי של פעולתו²) ונמצא שזרק על אדם, או חשב שזרק על כנעני ונמצא שזרק על גר תושב - לרבא חייב, כיון ש"אומר מותר קרוב למזיד הוא", ולרב חסדא פטור כיון ש"אומר מותר אנוס הוא", ואביי סובר כרב חסדא (על פי מכות ט, ב). אמנם ישראל שאומר מותר אינו נהרג, אבל גם לא גולה, כיון שאינו שוגג רגיל, אלא קרוב למזיד (כנ"ל שם ז, ב).

הגמרא (שם ט, א) מסבירה את חילופי הדברים בין ה' לאבימלך בענין שרה לפי כל אחת מהשיטות. לרב חסדא, דברי אבימלך "הגוי גם צדיק תהרוג?" התקבלו על ידי ה', שענה לו: "גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת ואחשך גם אנכי אותך מחטו לי על כן לא נתתיך לנגוע אליה". מכאן שאומר מותר קרוב לאנוס הוא. אבל לרבא, דברי אבימלך לא התקבלו, וענו לו: "ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא - נביא הוא וממך למד. אכסנאי הוא שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו, כלום שואלין אותו אשתך זו? אחותך זו? מכאן שבן נח נהרג **שהיה לו ללמוד ולא למד**". לכן העונש היה מוצדק לגמרי, שהאומר מותר קרוב למזיד הוא, ובדיני שמים נענש (להלן פסקה ג נדון לגבי דיני אדם).

אבימלך חטא במה ששאל את אברהם אם שרה היא אשתו, וגרם לו להבין שאם לא ישקר יהרגו אותו ויקחו את שרה. לו היה מתנהג בדרך ארץ, לא מבהיל את אברהם בשאלותיו אלא מברר בשקט ובזהירות - היה מוצא ששרה היא אשת אברהם.

נמצא שסברת "היה לו ללמוד ולא למד" הופכת את העושה להיות קרוב למזיד (בגמרא שם אמרו שהוא במקרה שטעה במציאות וחשב שמדובר בבהמה והרג אדם - כיון שהיה צריך **לבדוק** טוב יותר).

התוס' שואלים (ז, ב ד"ה בשגגה פרט למזיד) איך יסביר רבא את דיני קרבנות השוגג למי שאכל חלב או חילל שבת אפילו היה תינוק שנשבה בין הגויים (כדעת חכמים). ומחלקים: "דשאני הכא (ברוצח) דכתיב 'שגגה' למיעוטי אומר מותר".

נמצאנו למדים שלדעת התוס' יש להבדיל בין שוגג לענין נפשות לבין ענינים אחרים. בשאר מצוות כל שאינו מזיד או אנוס גמור - מביא קרבן. אבל לענין גלות צריך שיהיה **בדיוק שוגג**, לא קרוב מדי למזיד ולא קרוב מדי לאנוס, כיוון שכתובה בו שוב המילה "שגגה".

הכלל הוא: אביי ורבא - הלכה כרבא, ואומר מותר קרוב למזיד הוא. וכך פסק הרמב"ם:

גר תושב שהרג את ישראל בשגגה אע"פ שהוא שוגג הרי זה נהרג, אדם מועד לעולם.

2. ועיין רמב"ם ה' מלכים י, א שמחלק בין שני סוגי 'אומר מותר' אלה, אע"פ שהגמרא (מכות ט, א) אמרה בפירוש שאביי ורבא אזלי לטעמייהו בשני המקרים: וכבר העירו עליו האחרונים, עי' 'ערוך לנרי' למכות שם.

וכן גר תושב שהרג גר תושב מפני שעלה בדעתו שמותר להרגו הרי זה קרוב למזיד ונהרג עליו הואיל ונתכוון להרגו.

(הל' רוצח ה, ד)

ב. סוגיית כלל גדול

אמוראים נחלקו במעמדו של תינוק שנשבה בין הגויים ומעולם לא למד דיני ישראל - אם נחשב שוגג או אנוס.

1. מחלוקת האמוראים

המשנה בשבת (סז, ב) אומרת:

כלל גדול אמרו בשבת, כל השוכח עיקר שבת [ופירש רש"י: השוכח עיקר שבת - כסבור אין שבת בתורה] ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה אינו חייב אלא חטאת אחת.

ונחלקו בפירוש המשנה, האם מי שלא ידע מעולם איסורי שבת גם כן מביא קרבן:

רב ושמואל דאמרי תרוייהו - **אפילו תינוק שנשבה בין הנכרים** וגר שהתגייר לבין הנכרים כהכיר ולבסוף שכח דמי, וחייב. ור' יוחנן ור"ל דאמרי תרוייהו - דוקא הכיר ולבסוף שכח **אבל תינוק שנשבה בין הנכרים** וגר שנתגייר לבין הנכרים - פטור.

מיתבי: כלל גדול אמרו בשבת כל השוכח עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה אינו חייב אלא אחת. כיצד? תינוק שנשבה לבין הנכרים וגר שנתגייר בין הנכרים ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה - אינו חייב אלא חטאת אחת, וחייב על הדם אחת ועל החלב אחת ועל עבודה-זרה אחת, ומונבז פוטר. וכך היה מונבז דן לפני ר' עקיבא: הואיל ומזיד קרוי חוטא - מה מזיד שהיתה לו ידיעה, אף שוגג שהיתה לו ידיעה. אמר לו ר' עקיבא הריני מוסיף על דבריך - אי מה מזיד שהיתה הידיעה בשעת מעשה אף שוגג שהיתה לו ידיעה בשעת מעשה. אמר לו הן, וכל שכן שהוספת! אמר לו, לדבריך אין זה קרוי שוגג אלא מזיד.

(שבת סח, ב)

הגמרא מסיקה שר' יוחנן ור"ל סוברים כמונבז, ורב ושמואל כחכמים.

2. סברות המחלוקת

רש"י כתב שר' יוחנן ור"ל סוברים "אומר מותר אנוס הוא", ולא שוגג משום סוג שהוא, ולכן אינו חייב קרבן. ולפי זה רב ושמואל סוברים "אומר מותר שוגג הקרוב למזיד הוא", וחייב קרבן. גם לדעת רש"י נצטרך לחילוק התוס' הני"ל (לעיל פסקה א) בין שוגג בקרבן לשוגג

בדיני עיר מקלט. שאם לא כן - יקשה עליו, שהרי פירש בדעת ר' יוחנן ור"ל שאומר מותר אנוס, ולפי זה הם סוברים כאביי, ואילו רב ושמאל הם דעה שלישית, שהרי לרבא אינו אלא קרוב למזיד! (כך הסביר בתשובת 'חוט המשולש' סי' יג).

אבל **התוס'** (ד"ה אבל תינוק) הקשו עליו מהגמרא שהעמידה את ר' יוחנן ור"ל כמונבז ואת רב ושמאל כר' עקיבא, וסוברים שאין מחלוקתם כאן בדין "אומר מותר", אלא בדרשת הכתוב, כמפורש בגמרא: "מ"ט דמונבז, 'תורה אחת יהיה לכם לעושה בשגגה' וסמך ליה יוהנפס אשר תעשה ביד רמה' - הקיש שוגג למזיד. מה מזיד שהיתה לו ידיעה אף שוגג שהיתה לו ידיעה..." (ור' עקיבא חולק על הדרשה הזו ואינו מקבל את ההיקש). לדעתם, ר' יוחנן ור"ל פוטרם תינוק שנשבה מקרבן גם אם לא יוגדר כאנוס, אלא כיון שלא היתה לו ידיעה³.

ג. דעת הרמב"ם

1. ההלכות והקשיים בהבנתן

הרמב"ם פסק בהלכות שגגות (ז, ב):

כלל גדול אמרו בשבת כל השוכח עיקר שבת ושכח שנצטוו ישראל על השבת או שנשבה והוא קטן לבין העכו"ם או נתגייר קטן והוא בין העכו"ם - אף על פי שעשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה אינו חייב אלא חטאת אחת שהכל שגגה אחת היא.

כאן הגדיר אותו כ**שווגג**, כרב ושמאל⁴.

אבל בהלכות ממרים (ג, א-ג) כתב:

3. הגמרא אומרת שהם סוברים כמונבז, ולדעתם חיוב קרבן הוא רק כשיודע שזו עבירה, אלא שאינו יודע עונשה: "ואלא מונבז שגגה במאי? כגון ששגג בקרבן". ופירש רש"י שיודע שחייב על זדונו כרת אבל אינו יודע שחייב עליה חטאת.

אמנם משמע שסוברים כמותו רק להגדרת תינוק שנשבה אבל לא להגדרת שוגג, והראיה שהסבירו דעת חכמים בשאלה "שגג במאי"? וכמו שכתב ר"ח (סט, א): "בהאי סברא בתרא דמונבז - ר"י ור"ל לא סבירא להו כותייה". לכאורה רש"י היה יכול לענות על קושיית התוס' שמונבז הוצרך לפסוק רק לחידושו השני, להגדיר שוגג, אבל המקור להגדרת תינוק שנשבה הוא מסברא. אמנם קשה לומר כן, שהרי לשונו של מונבז ברורה שלומד תינוק שנשבה מהשוואת שוגג למזיד! ואע"פ שהפני"י בחידושו (ד"ה אבל תינוק) רוצה לטעון שגם מונבז פוטר את התינוק בגלל הגדרת 'חוטא', שמצד הסברא אינו נקרא 'חוטא' אלא אנוס, שהרי לא ידע (ותירוץ דומה כתב בשו"ת 'חוט המשולש' סי' יג), מ"מ דבריו קשים מחמת פשט הלשון, וכנ"ל. ובתחילת דבריו הביא בשם סבו שר' יוחנן ור"ל אמנם סוברים כמונבז, אבל לא מטעמיה, ודברים אלה מתיישבים יפה על פי דברי ר"ח הנ"ל. וייתכן עוד לומר שרש"י סובר שהלימוד של מונבז מהפסוק הוא המקור לסברת אומר מותר אנוס הוא!

4. בפסק זה נחלקו כנראה רש"י והרמב"ם, כמ"ש בשו"ת 'חוט המשולש' סי' יג, שלדעת רש"י יש לפסוק כאביי. גם בהבנת מסקנת ר"י ור"ל נחלקו הדעות - עיי' כסי"מ בהלי' שגגות ב, ו.

מי שאינו מודה בתורה שבעל-פה אינו זקן ממרא האמור בתורה אלא הרי זה בכלל האפיקורסין ומיתתו בידי כל אדם. מאחר שנתפרסם שהוא כופר בתורה שבעל-פה מורידין אותו ולא מעלין...

במה דברים אמורים, באיש שכפר בתורה שבע"פ במחשבתו ובדברים שנראו לו, והלך אחר דעתו הקלה ואחר שרירות לבו וכופר בתורה שבעל פה תחילה כצדוק ובייתוס וכן כל התועים אחריו. אבל בני התועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים וגידלו אותם על דעתם הרי הוא **כתינוק שנשבה** ביניהם וגידלוהו ואינו זריז לאחוז בדרכי המצוות שהרי הוא **כאנוס**. ואע"פ ששמע אח"כ שהוא יהודי וראה היהודים ודתם - **הרי הוא כאנוס** שהרי גידלוהו על טעותם. כך אלה שאמרנו האוחזים בדרכי אבותם הקראים שטעו. לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשכם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה.

הרי שהגדיר אותו "אנוס"! ואם נקבל דברי רש"י המזהה את סברת אביי עם דעת ר' יוחנן וריש לקיש - נמצאו דבריו סותרים זה את זה!

אמנם יש להעיר שבגמרא "תינוק שנשבה" הוא כפשוטו, והרמב"ם החיל אותו על הקראים שאינם ממש "שבויים". לפי זה אולי היה אפשר לחלק בין תינוק שנשבה ממש, שהוא כשווג, לבין הקראים הללו שהם כאנוסים. אלא שחילוק זה הפוך מהסברא, שאם נאמר שאפילו קראים שיודעים שיש בעולם אנשי הלכה נקראים אנוסים, תינוק שנשבה שלא ידע כלום כל השנים שהיה שבוי - על אחת כמה וכמה!

בהלכות רוצח (ו, י) פסק הרמב"ם כרבא, שאומר מותר הוא **קרוב למזיד**, ולכן בישראל אינו גולה. וקודם לכן (ה, ד) כתב שההורג גר תושב משום שחשב שמותר להרגו - חייב מיתה.

ולפי זה קשה עוד יותר על הרמב"ם, שבהלכות רוצח הגדיר אומר מותר בתור קרוב למזיד, ואילו את תינוק שנשבה הגדיר בהלכות ממרים **כאנוס** ובהלכות שגגות **כשווג!**

אולם, אם נחלק כתוסי הנ"ל - תיושב גם דעת הרמב"ם בסתירה שבין הלכות שגגות להלכות רוצח. שלענין קרבן - כל שווג חייב, ולענין גלות רק שווג גמור חייב ולא זה הקרוב למזיד. נוסף על כך, לרמב"ם אין חייבים לומר שאומר מותר ותינוק שנשבה חד הם, וייתכן שסובר כתוסי (המובאים לעיל פסקה א) שחולקים על רש"י ולדעתם תינוק שנשבה אינו מטעם אומר מותר, אלא מדרשת הכתוב, ובכך ניישב את הסתירה שבין הלכות ממרים להלכות שגגות.

אלא שעדיין יש סתירה בין מקום אחר בהלכות שגגות לבין הלכות ממרים:

כל המחויב חטאת קבועה על שגגתו ועשה **בשגגה** ונודע לו אחר שחטא, אע"פ שלא היתה לו ידיעה בתחילה שזה חטא הוא - הרי חייב חטאת. כיצד? **תינוק שנשבה** לבין העכו"ם וגדל והוא אינו יודע מה הם ישראל ולא דתם, ועשה מלאכה בשבת

ואכל חלב ודם וכיוצא בהם, כשייודע לו שהוא ישראל ומצווה על כל אלו - חייב להביא חטאת על כל עבירה ועבירה, וכן כל כיוצא בזה.

(הלי' שגגות ב, ו) ⁵

הרי שהרמב"ם מגדיר כתינוק שנשבה כשוגג, וצ"ע איך תתיישב הגדרה זו עם הגדרתו כאנוס בהלכות ממרים.

2. יישוב דברי הרמב"ם

הרדב"ז כתב (על הרמב"ם, הלכות ממרים שם) שהקראים שבזמנו אינם כתינוק שנשבה:

אבל הנמצאים בזמנינו **אם היה אפשר** היה מצוה להורידן, שהרי בכל יום אנו מחזירין אותם למוטב ומושכים אותם להאמין בתורה שבעל-פה, והם מחרפין ומגדפין את בעלי הקבלה, ואין לדון את אלו בכלל אנוסין אלא כופרין בתורה שבעל-פה.

לרדב"ז היתה גירסה נכונה המוסיפה בסיום ההלכה (כמו בהוצאת פרנקל ע"פ כת"י מדוייקים): "ואין ממהרין להרגן". נמצאו דברי הרמב"ם מכוונים להצילם מדין "מורידין ולא מעלין". ייתכן שלדעתו אילו היו מוגדרים שוגגים, והיתה לנו כלפיהם טענת "היה לו ללמוד ולא למד" - היינו מורידין אותם, או לפחות אין מורידין ואין מעלין. נראה שהיה לרמב"ם הכרח לזה לפי יסוד סברת "מורידין ואין מעלין", שלכאורה הוא דין חדש שאינו כתוב בתורה, והיכן מצאנו לו מקור? הרמב"ם עצמו כתב לזה סברא בהלי' עבודה זרה (י, א):

אבל המוסרים והאפיקורסים מישראל היה דין לאבדן ביד ולהורידן עד באר שחת מפני שהיו **מצירים לישראל ומסירין את העם מאחרי ה'.**

5. יש לחקור מהי סיבת הקרבן בשוגג - האם כיון שעשה מעשה שלילי במהותו, שלא היה כפוי עליו ע"י כוח חיצוני, או כיון שלא נזהר. הרמב"ם הלך בדרך השניה, שכן כתב (הלי' שגגות ה, ו): "שהשוגג היה לו לבדוק ולדקדק, ואילו בדק יפה יפה ודקדק בשאלות לא היה בא לידי שגגה ולפי שלא טרח בדרישה ובחקירה ואחר כך יעשה - צריך כפרה". אבל קשה, מדוע מחייב תינוק להביא קרבן, הרי לא היה יכול לברר! אמנם אילו היה מברר היה יכול להימנע, ובזה הוא שונה מאנוס, אבל פשט הלשון היא שהטענה נגדו היא "למה לא בדקת?", וזו הסיבה שמחייבים אותו קרבן, ולא בגלל שעשה מעשה שהיה יכול באופן תיאורטי להימנע ממנו. וצ"ע.

ושמא באמת טענת היסוד לחייב שוגג בקרבן היא כדבריו בפרק ה, אבל היא מורחבת גם למקרה שלא היתה ידיעה בתחילה, כיון שבעצם היתה אפשרות להימנע מהעבירה לו היה מברר, מה שאין כן באנוס, שגם אילו היה מברר - לא היה מועיל לו, כדברי הרמב"ם בהלכה ההיא בדין הבא על אשתו שלא בשעת וסתה וראתה דם. ועדיין צ"ע.

כאן נימק הרמב"ם מקור מסברא לדין זה, שאינו צריך פסוקים, והוא בכלל הדינים המסורים ליחיד ולציבור לענוש את המזיקים לו, כמוסר, רודף ומורד במלכות. לכן, אילו היה מדובר בשוגג בלבד שחושב לעשות כן - הרי כשראה שיש יהודים העושים אחרת, צריך להתעניין וללמוד, ומשלא עשה כן הוא עונה להגדרת "מסירין את העם מאחרי ה'", או בדומה לה, והיה דינו מורידין ולא מעלין, או לפחות אין מעלין ואין מורידין. לכן אומר הרמב"ם שעתה שהם כאנוסים אין למהר להרגן, כיון שאינם עושים ביד רמה ובזדון. דומה לסברא זו מצאתי ב'חזון איש' (יו"ד סי' ב אות טז) הכותב:

ונראה דאין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו ית' גלויה, כמו בזמן שהיו נסים מצויים ומשמש בת קול וצדיקי הדור תחת ההשגחה פרטית הנראית לעין כל. והכופרין אז הוא בנליזות מיוחדות בהטיית היצר לתאוות והפקרות, **ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורענות ומביא דבר וחרב ורעב בעולם.** אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם אין במעשה הורדה גדר הפרצה, שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלימות ח"ו. וכיון שכל עצמנו לתקן - אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידנו מגעת.

ולפי"ז ברור למה אין די בהגדרתם שוגגים!
כך מתבארים גם דברי הרמב"ם בהמשך:

ואף על פי ששמע אחר כך שהוא יהודי וראה היהודים ודתם - הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם...

רוצה לומר, שלכל תינוק שנשבה אנו מתייחסים כשוגג, וחייב קרבן, כמבואר בהלכות שגגות. לכשיגדל, אם ימשיך בטעותו ימשיך להתחייב בקרבן - אמנם אז תהיה הגדרתו כבר "קרוב למזיד", כיון שיש לו ללמוד ואינו לומד. כשמדובר במי שאינו מקיים כל המצוות וממשיך בדרך הקראים הכופרים בחז"ל - יחול עליו דין מורידין ולא מעלין (או לפחות אין מעלין ואין מורידין). ולכן רק אם תהיה סברא שלא מאפשרת לו ללמוד - יינצל מדין זה⁶. הסברא היא שכיון שגדלו על טעות שיהודי טוב הוא קראי, ואדרבה שאר ישראל לדעתם אינם נוהגים

6. אמנם בשו"ת 'מלמד להועיל' (חלק א או"ח, סימן כט) נקט סברא זו של אומר מותר להיתר לצרף למנין, ומכאן היה אפשר ללמוד שסובר שאין לו דין של מורידין ולא מעלין. אבל אין הדברים קשורים בהכרח, שדין מורידין לא הופך אותו למומר, והרי גם רועי בהמה דקה יש להם דין מורידין, ובפשטות מצטרפים למנין.

כראוי - מה יעשה הבן שלא יחטא? ולכן בנידון דידן סובר הרמב"ם שרוא מודה לאביי, שהרי נשמטה טענת "היה לו ללמוד". זהו שמסיים הרמב"ם "ואין ממהרין להרגין!"

ד. דעת הרמב"ן - הבחנה בין יחיד לציבור

עד כאן היה הדיון האם להגדיר חילוניים בזמננו כתינוק שנשבה על משמעויותיו השונות. אבל ניתוח המציאות מורה לנו שייתכן הבדל בסיסי בין מצבנו כיום למצב בזמן הרמב"ם. בימינו, רוב היהודים אינם מגדירים עצמם "דתיים", ומצבנו דומה למה שמתאר הרמב"ן:

והנה זה [כלומר, קרבן העלם דבר של ציבור] כפי משמעו הוא קרבן מומר לכל התורה בשוגג, כגון ההולך ונדבק לאחת מן האומות לעשות כהם ולא ירצה להיות בכלל ישראל כלל, ויהיה כל זה בשוגג. כגון שיהיה **ביחיד תינוק שנשבה לבין האומות ובקהל שיחשבו שכבר עבר זמן התורה ולא היתה לדורות עולם**. או שיאמרו כמוזכר בספרי: מפני מה אמר המקום, לא שנעשה ונטול שכר, כענין שהיו ישראל אומרים ושואלים את יחזקאל שנאמר: 'באו אנשים מזקני ישראל וישבו לפני', אמרו לו, רבנו יחזקאל הרי עבד שמכרו רבו לא יצא מרשותו וכו' או שישכח את התורה. כבר אירע לנו כן בעוונותינו, כי בימי מלכי ישראל הרשעים כגון ירבעם ששכחו רוב העם התורה והמצוות לגמרי, וכאשר בא בספר עזרא באנשי בית שני. וזהו שימוש לשון הכתוב שהשגה הזאת המוזכרת כאן היא בתורה ובמצוות בכלל... ונכנסה כאן בעבור שהם מרו דבר ה' ואמרו ניתנה ראש ונשובה מצרים, להיות שם במצרים כאשר היו בראשונה בלא תורה ובלא מצוות...

(רמב"ן במדבר טו, כב).

כיום, רוב הציבור חושב שחלקים גדולים של התורה אינם לזמננו, וא"כ דינו כשגגת הקהל ולא מתייחסים לכל פרט כאשם.

האם חולק הרמב"ן על הרמב"ם?

לכאורה ממה שהרמב"ם הוצרך להידחק בהגדרת תינוק שנשבה, ולא קרא להם שוגגים (וכמו שכתבנו לעיל שהיה לו הכרח בדבר) - נראה שיש ביניהם מחלוקת. שהרי לכאורה היה יותר נוח להסביר כדעת הרמב"ן, שבמצב כזה של שגגה כללית של הציבור, ודאי אין דין 'מורידין על היחיד'.

אבל יש לומר שאין כאן מחלוקת. מצב הקראים בזמן הרמב"ם היה שהם לא היו רוב העם, אלא ה"רבניים" היו הרוב, ולכן אי אפשר להגדירן כשגגת הציבור אלא כשגגת הרבה יחידים,

וגם הרמב"ן יודה במקרה זה שאם לא נגדירים כתינוק שנשבה יהיה להם דין מורידין⁷. לפי זה, בימנו כשרוב הציבור אינו רואה עצמו כשומר תורה ומצוות - ניתן להגדיר את המצב כשגגת קהל.

לכאורה תהיה נפקא מינה בין הרמב"ם לרמב"ן בדין מי ששנה ופירש והפסיק לשמור תורה ומצוות. לפי הרמב"ם אי אפשר לתת לו דין תינוק שנשבה, שהרי יודע תורה ומצוות ובכל זאת אינו עושה. אבל לרמב"ן שזו שגגת הציבור, שחושב שהתורה לא נוהגת בזמן הזה, הרי בפרישתו הצטרף למחשבת הציבור הסבור שאין התורה שייכת כיום, ח"ו, ומוגדר אף הוא כשגגת הקהל, וודאי שאין לו דין מורידין.

אמנם לפי הגדרה מחודשת של הרב קוק - גם לדעת הרמב"ם יתכן לומר שהוא כ"אנוס". באיגרת שכתב הראי"ה לרב דב מילשטיין הוא מגדיר:

אבל אם יחשוב כתי"ר כרוב המון הלומדים שראוי בזמן הזה לעזוב להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי התורה והאמונה ע"י זרם הזמן הסוער, הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ה' חפץ בה. כשם שכתבו תוס' סנהדרין (כו, ב ד"ה החשוד), די שברא לומר דלא ייפסל החשוד על העריות לעדות משום דחשיבי כמו אונס משום דיצרו תקפו. וכה"ג שכתבו כן תוס' גיטין (מא, ב ד"ה כופין) שכיון שהשפחה משדלתם לזנות חשבי כאנוסים. כן היא 'שפחה בישא' של זרם הזמן, שנתנו לה מן השמים שליטה טרם שתכלה לגמרי ותנדוף כעשן, שהיא משדלת בכל כשפיה הרבים את בנינו הצעירים לזנות אחריה. **הם אנוסים גמורים, וחלילה לנו לדון אונס כרצון**⁸.

(איגרות הראי"ה, א, עמ' קע-קעא)

ה. פוסקים אחרונים

היחזון אישי כותב שצריך לדון על כל אדם באופן פרטי אם הוא אנוס או מזיד:

ומה שנחלקו האחרונים בצדוקים בדורות האחרונים אם חשיבי אנוסים, היינו בהכרעת שיעור הידיעה שיודעים ממצאיות ישראל ושאבותיהם פירשו מהם ונותנים כתף סוררת, אי דיינין להו כשיעור ידיעה למיחשב מזיד או לא ואכתי אנוסים הם.

7. סברת ידידי הרב רא"ם הכהן שליט"א.

8. אמנם באיגרת מוקדמת יותר ('איגרות הראי"ה', שם עמ' קא, מתאריך אב תרס"ד, כשלושה חודשים לאחר עליית הרב ארצה) הוא כותב לתלמידו הרב זיידל: "אינני שולל טענת כף זכות שרבים מרעועי הדעות שבדורנו הם קרובים לאנוסים מפני שיבושי הדעות ומיעוט השפעה לברר דרך הישרה לנבוכים". שם לשונו פחות נחרצת מבאיגרת לרב מילשטיין. יתכן שכאשר ראה את הנעשה בארץ, התחזק בדעתו שיש בתופעה זו טענת אונס.

ובאמת צריך לדון על כל איש ואיש בפרט. וכמו כן אותם שאבותיו פירשו מדרכי הציבור והוא נתגדל ללא תורה, דינו כישראל לכל דבר, ונמי צריך לימוד שיעור ידיעתו אי לא חשיב מזיד.

(חזו"א יו"ד סי' א אות ו)

דברים אלה סותרים לכאורה את מה שכתב בעצמו שבימינו יש לסגור על כולם:

ובהגה"מ פ"ו מהלכות דעות דאין רשאים לשנאתו אלא אחר שאינו מקבל תוכחה. ובסוף ספר אהבת חסד כתב בשם הגר"י מוולין דמצוה לאהוב את הרשעים מהאי טעמא. והביא כן מתשובת מהר"ם לובלין. **כי אצלנו הוא קודם תוכחה שאין אנו יודעים להוכיח, ודיינינו להו כאנוסים** ולכן אי אפשר לנו לדון בזה לפטור מן הייבום, וכן לגבי שאר הלכות.

(שם, סי' ב)

אבל יש לומר שאין כאן סתירה. שמה שכתב בסי' א הוא באופן עקרוני, שבזמן שאפשר להוכיח, כך צריך לנהוג ולהעריך כל אדם עד כמה הוא שוגג או מזיד. אבל מה שכתב על זמננו הוא עניין מעשי, שאי אפשר היום לדונם כרשעים כיון שאין מקבלים תוכחה, וזה שלא כמו שהיה בימי הרדב"ז, שראה שבדורו שייכת תוכחה וכיוון שלא חוזרים - היה ראוי להורידם.

הרדב"ז עצמו כותב בתשובה (סי' קפז) שאליה הפנה בפירושו:

ואע"ג שכתבתי כל זה להלכה [להחמיר בדין הקראים שבימי יותר מזמן הרמב"ם], **מ"מ יש למנהיג הדור להיות מתון בדברים כאלה, לפי שאין כל האנשים שווין ולא כל העבירות שוות.** הא כיצד? אדם שהוא רגיל בעבירות ובוטח בעצמו בטענתו אין חוששין לו ויהיה מה שיהיה ונעמיד התורה. ואם אינו רגיל וקרוב הדבר שישמע, ממשיכין אותו בדברים עד שישוב מעט מעט, ואין ממחרין להענישו מפני התקלה, וכן כל כיוצא בזה **והכל לפי ראות עיני הדיין והמנהיג** ובלבד שיהו כל מעשיו לשם שמים.

אמנם בשו"ת 'ישכיל עבדי' (ח"ח סי' יט) כתב שעל מחללי שבת בזמננו שאינם שמים לב לתוכחה ונוסעים בשבת - לא דיבר החזו"א ואינם כתינוקות שנשבו, וז"ל:

אבל בכגון מומרים שבזמנינו שהם מחללי שבת בפרהסיא בריש גלי, וגוערים בהם בקל קרנא משרוקיתא 'שבת שבת' ואינם מתחשבים עם אלה הגוערים בהם, ודאי דכל כיוצא בזה, לא דנין אותו כאנוס... והרי אחד מהתנאים שכתב החזו"א שם מהגה"מ דאין רשאים לשנאתו אלא אחר שאינו מקבל תוכחה. ואין לך אינו מקבל

תוכחה יותר מזה שכל העוברים והשבים צועקים עליו 'שבת שבת' והוא לא מתחשב עימם, וגם אין לך פרהסיא יותר מזה, ופשוט דלא בזה וכיוצא בזה דיבר החזו"א.

דבריו קשים מאד. האם צעקות 'שאבעס' יכולות להיחשב תוכחה? אדרבה - הן מגבירות שנאה והתנגדות אצל השומעים אותם! על זה בדיוק נאמר שאין מי שיודע להוכיח. ולדבריו, מה יש כאן לדעת? צועקים ודי בזה! ועוד שהוא עצמו כתב שספר החזו"א אינו תחת ידו, וכנראה לא זכר שהחזו"א כותב שאין אצלנו מי שיודע להוכיח והם כמו קודם תוכחה.

1. סיכום

כבר יותר משלשה דורות שהפוסקים דנים איך להתייחס לזרם החילוני בעם ישראל. כמעט כולם סבורים שאין להגדירם מזידים. רבים השתמשו בסברת הרמב"ם להגדיר מי שגדל בטעות באמונה כ"תינוק שנשבה". הרמב"ם עצמו מסביר שמעמד תינוק שנשבה עדיף אפילו על שוגג רגיל, והרי הוא כאנוס. לא בכדי כתב החזו"א על בני דורותינו החילוניים שיש להם מעמד של "תינוק שנשבה", שהרי אם נרצה להגדירם כ"אומר מותר" - הרי הם קרובים להיות מזידים, מטעם "היה לו ללמוד ולא למד". ואף שלענין קרבן תינוק שנשבה נחשב שוגג, מכל מקום ראינו שהרמב"ם טורח להגדיר את הקראים בני זמנו כאנוסים, כי לדין מורידין לא מעלין הגדרה זו חשובה. לפי הרמב"ן אפשר להגדיר את מצב דורותינו כ"שגגת הציבור". לאור דברי הראי"ה קוק נוכל לומר גם לשיטת הרמב"ם שהשונה ופורש בדורותינו נחשב כאנוס בגלל שטף הכפירה שמסביבו.

